

Danske samfundsforskeres forhold til basisindkomst/borgerløn i 1990'erne

Sociologer i 1990'erne om basisindkomst/borgerløn

Erik Christensen

Uddrag af bogen Erik Christensen: "Borgerløn. Fortællinger om en politisk idé." Hovedland 2000. s. 399-409.

Hvorfor kunne CASA ikke komme med en ny frigørende borgerlønsfortælling?

I betragtning af, at CASA i sit udspring og sin formålsformulering er forpligtet på at udvikle alternative samfundsanalyser og alternative samfundsmæssige forståelser (Wad, 1990), kunne man have forventet, at de var blevet et af centrene for 1990'ernes borgerlønsdebat og havde valgt at bruge noget af deres analysekapacitet på at kvalificere forskellige borgerlønsforslag. Hvorfor skete det ikke?

Man kan formode, at det hang sammen med, at borgerlønsidéen ikke passede med CASAs værdimæssige, videnskabelige og politiske forståelseshorisont, og at CASAs placering som organisation mellem forskellige interessenter også kan have haft betydning for spørgsmålet.

Det skal siges, at når CASA ikke selv lancerede borgerlønsstrategien, var det ikke ensbetydende med, at man så polemiserede imod borgerlønstilhængerne. Enkelte medarbejdere på CASA udtrykte sympati for borgerlønsmuligheden (Henning Hansen, 1992), og da CASA i efteråret 1994 afholdt et par konferencer angående nytænkning omkring fuld beskæftigelse, blev borgerlønsalternativet også præsenteret som en mulighed («Fuld beskæftigelse eller totredjedelssamfund. Knæk kurven eller afskaf arbejdsløsheden.» CASA, januar 1995A).

Det sociologisk videnskabelige paradigme bag CASA

Hvis man skal prøve at forklare CASAs blindhed over for borgerlønsalternativet, er den teoretiske forståelsesramme en central faktor. Teoretisk er flere centrale CASA-medarbejdere udsprunget af en marxistisk forståelseshorisont, hvilket har betydet, at deres samfundsvidenskabelige paradigme har været knyttet til arbejderbevægelsens forståelse af lønarbejdet. Man har nok været kritisk over for lønarbejdet, men manglen på lønarbejde er blevet anset for endnu mere kritisabelt. Det er med til at forklare fokusering på arbejdsløshedsproblemet som det centrale samfundsmæssige problem og skabelsen af fuld beskæftigelse som løsningen.

Nogle af de sociologer (Jørgen Elm Larsen og John Andersen), der var medforfattere til CASA-rapporten om »En bæredygtig strategi for fuld beskæftigelse«, havde i 1980'erne lavet et stort fattigdomsprojekt, hvor de havde givet udtryk for en meget ambivalent og kritisk holdning til borgerlønsproblemet. En anden af medforfatterne, sociologen Peter Abrahamson, var mere positiv, men havde nogle uklare tanker om borgerlønsidéens funktion og udformning.

Uklare tanker om en garanteret minimumsindkomst

Jørgen Elm Larsen og John Andersen berørte borgerlønsproblemet i forbindelse med deres store empiriske undersøgelse af »Arbejdsløshed og offentlig forsørgelse i Danmark« (Andersen og Elm Larsen 1993).

Undersøgelsen tog udgangspunkt i de to engelske sociologer John Keane og John Owens (1986) forslag om en »samfundsmæssig garanteret minimumsindkomst« som et element i en politik mod arbejdsmarkedsmarginalisering og fattigdom.

Elm Larsen og Andersen mente, det var helt centralt, at en minimumsstrategi blev koblet sammen med en tilknytning til arbejdsmarkedet. De talte derfor om »en form for samfundsmæssig beskæftigelsesgaranti kombineret med en humanisering af arbejdslivet og udvidelse af arbejdsbegrebet... som gør adgangen til arbejdsmarkedet lettere og modvirker nedslidnings- og udstødningsmekanismer – koblet sammen med en garanteret minimums- socialløn vil præstere en

udfordring til markedsmekanismerne og det dominerende hegemoniprojekt.« (Andersen og Elm Larsen 1993 :204).

Konsekvent gennemført ville »det sociale og politiske medborgerskab«, som de her kalder en slags garanteret minimumsindkomst, udgøre en tredje vej, et samfundsmæssigt alternativ til både de traditionelle kapitalistiske markedsøkonomier og de tidligere østeuropæiske planøkonomier.

Det var dog uklart, hvorledes de tænkte sig idéen udformet, idet de mente, at det forudsatte, »at omfanget af personer, der er offentligt forsørgede, bliver reduceret betydeligt« (ibid:203). Det tyder på, at de tænkte sig en garanteret minimumsindkomst uden, at der blev ændret i opfattelse af forsørgelsesbegrebet og rådighedsbegrebet.

Senere forlod de imidlertid denne forestilling i forbindelse med deres tanker om en velfærdsfornyende strategi.

Integration på arbejdsmarkedet som det centrale: Lønarbejdet som det normale

En nøgle til forståelse af Elm Larsens og Andersens ambivalens og uklarhed over for borgerlønstanken gav de selv delvist i indledningen til deres bog, hvor de tog afstand fra Gorz' radikale kritik af kapitalismen og lønarbejdet (skabelsen af arbejdsfrihedens rige) og opfattelse af borgerløn.

De mente, man skulle være forsigtig med at se på marginalisering og arbejdsløshed som »frihedspotentialer«. Marginalisering var for de fleste ikke blot et spørgsmål om »arbejdsfrihed«, men om konkrete trusler om at blive frataget en økonomisk forsørgelse og politisk og social myndighed og magt. Derfor mente de, at integration og ikke marginalisering var fundamentet, på hvilket et socialt og politisk medborgerskab skulle bygge. Lønarbejdet er det normale, hvor Gorz vil ændre normalitetsopfattelsen.

Marginalisering og udstødning er først og fremmest spørgsmål om udelukkelse fra det lønede arbejdsmarked. Det medfører, at arbejdsmarkedet og det lønede arbejde bliver omdrejningspunktet

for deres integrationsopfattelse, og det ulønnede arbejde og det civile samfund bliver mindre interessant.

Orlov og/eller borgerløn?

Senere har Elm Larsen og Andersen diskuteret borgerlønstanken i forbindelse med en kommentar til debatten om orlovsordningernes fremtid. (Andersen og Elm Larsen 1995A:83-89).

Her ses orlovsordningerne som »nye velfærdsrettigheder til legitimt ikke-arbejde« i perioder af en arbejds- og familielivscyklus«. De forstår orlovsordningerne som »et normativt kompromis eller en syntese mellem arbejdetikkens normsæt og borgerlønstilhængernes argument om, at retten til »ikke-arbejde« er fornuft i et samfund med et strukturelt overskud af arbejdskraft.« (Ibid:86).

Sabbatsorloven kan ses som »en tidsbegrænset borgerløn«, og »kan derfor betragtes som en historisk milepæl i lønarbejdets historie«. (Ibid:83). Generelt betegnes orlovstanken som »genial« og »ny- skabende« som »nyt velfærdspolitisk instrument«, fordi den »på en gang er et arbejdsmarkedspolitisk, familiepolitisk og tidspolitisk instrument« (ibid:87) og derved »slår flere fluer med et smæk« (ibid:86).

Men samtidig stilles orlovsordningerne op som modsætninger til borgerlønstanken. Den rene borgerløn betegnes som »urealistisk« og mindre legitim end orlovsordningerne. Det skyldes, at borgerløn ses som »passive og tidsbegrænsede ydelser« og byggende på »en totalt urealistisk afvisning af arbejdetikken«. Derfor »har de nye orlovsordningers legitimitet været mere bæredygtig end de rene borgerlønsmodeller«.

Endelig mener de, at det er et afgørende argument imod borgerlønstanken i en tid med høj arbejdsløshed, »at den vil tendere til at forstærke polariseringen mellem insidere og outsiders«. De mener derfor, at borgerlønskritikerne har ret i at se borgerløn som »en de facto førtidspensionering af outsiders«.

I lighed med Den Alternative Velfærdskommission foreslår de orlovsordningerne udvidet i fremtiden med en »krise-orlov« til at kunne bearbejde alvorlige eksistentielle problemer, og en

»demokrati-orlov«, der skal mulig- gøre varetagelsen af tillidsmands- og ildsjæls-igang-sætterfunktioner.

Begrebsmæssigt sprogligt opstiller de en dualistisk værdimæssig modsætning mellem orlovsordningerne og borgerløn. Orlovsbegrebet forbindes med en række positive adjektiver, mens borgerlønsbegrebet forbindes med tilsvarende negative stereotyper, bruges som metonym. (»passiviserende«, »førtidspensionering«). Borgerløn kan imidlertid også bruges som metafor og derved forbindes med de samme »geniale« og »nyskabende« træk som Elm Larsen og Andersen ser i orlovsbegrebet.

I stedet for at opfatte forholdet mellem orlov og borgerløn som et enten/eller kunne man også se de nuværende orlovsordninger som en bevægelse imod en universel borgerløn, som et både/og. Det synes Elm Larsen og Andersen imidlertid også at have øje for ved deres tilslutning til en række nye orlovsformer.

Borgerløn som residual i et hverdags-solidarisk fremtidssamfund

Sociologen Peter Abrahamson fremlagde i begyndelsen af 1990'erne flere analyser af den moderne socialpolitik (Abrahamson 1991A), hvor han brugte Jürgen Habermas' og Claus Offes velfærdsstatsanalyser som baggrundsforståelse. Det betød blandt andet, at han brugte Habermas' sondringer mellem forskellige politiske strategier i synet på velfærdsstatens fremtid, hvor borgerløn blev set som en ny utopisk mulighed for udvikling af velfærdsstaten. Men hans fremstilling af borgerlønsidéen havde et ejendommeligt amputeret og uafklaret præg.

Abrahamson tegnede tre scenarier for en fremtidig socialpolitik, alt efter hvilken sfære, der vægtes, om hovedvægten lægges på markedet, staten eller det civile samfund, og hvordan de konkret kombineres: 1. En liberal social- politik (med hovedvægt på markedet). 2. En socialliberal (socialdemokratisk) socialpolitik (med hovedvægt på staten). 3. En hverdagssolidarisk rød-grøn socialpolitik (med hovedvægt på det civile samfund).

I det sidste scenarie, som ikke i samme grad som de to andre er en ideal- typisk fremstilling af et samfund, som allerede eksisterer, ligger »hovedvægten i socialpolitikken på mellem menneskelig

solidaritet inden for det civile samfunds rammer« (ibid:16-18). Her har man ændret det nuværende a-kassesystem og skønsbaserede bistandssystem til fordel for en retsmæssig borgerlønsordning.

Hvorledes denne fungerer er imidlertid uklart. »Arbejdsløshed accepteres ikke i det hverdagssolidariske samfund«, fordi »alle individer er forpligtede til at arbejde eller uddanne sig i seks timer, fem dage om ugen 46 uger om året hele livet«, og det offentlige har pligt til at finde beskæftigelse til dem, der ikke kan finde det på markedet. Ligeledes kan virksomhederne tvinges til at ansætte arbejdere »med et tilskud svarende til borgerlønnen«. Derfor antages borgerløn kun at blive brugt i få tilfælde (»i tilfælde af kortere jobskift og lignende. I disse få tilfælde vil den antage form af en borgerløn, altså en ret«).

Her fremgår det, at borgerløn kun kommer til at fungerer som et residual, fordi hele tankegangen bygger på en skærpet pligt til arbejde og uddannelse, samtidig med at det offentlige og virksomhederne tildeles en skærpet forpligtelse til at sikre fuld beskæftigelse. På den ene side fremstilles dette samfund som især båret af mellemmenneskelig solidaritet i det civile samfund, på den anden side har det mere lighed med et næsten totalt planlagt lønarbejdssamfund. Ret og pligt til lønarbejde er fuldstændig gennemført og accepteret, hvorfor der egentlig slet ikke er behov for en borgerløn.

Som det fremgår af ovenstående, mangler Abrahamson, skønt inspireret af Habermas og Offe, en mere præcis teoretisk og værdimæssig forståelse af borgerlønsidéen som svar på decommodificerings-/og commodificerings- tendenserne i velfærdsstaten og skabelse af autonomi og retfærdighed, således som Habermas og Offe faktisk fremlægger dem.

Borgerløn opfattet som en liberal markedsvej-fortælling

Som tidligere nævnt har nogle socialister altid set borgerlønsidéen som udtryk for en borgerlig tænkning og strategi til løsning af fattigdoms- og arbejdsløshedsproblemet. At nogle af de ledende CASA-folk også har tænkt sådan ses i en artikel af Finn Kenneth Hansen (1986), hvor han skitserede forskellige politiske strategier til bekæmpelse af fattigdommen. Han skelnede her mellem to hovedstrategier, en markedsvejsstrategi og en social- kontraktstrategi.

I markedsvejsstrategien er der en tendens til at lade sociale foranstaltninger alene være rettet mod »de fattige«, mens der i en socialkontrakt-strategi er tale om, at alle skal bruge sociale foranstaltninger ud fra et solidarisk princip. Inden for disse tegnede han tre mere konkrete strategier. Den første kaldte han den negative indkomstskat, som han mente lå inden for markedsvejsstrategien. Her blev henvist til Milton Friedmans tanker og de amerikanske forsøg i 1960'erne. Her blev også nævnt borgerlønstanken, som blev set som en variant af den negative indkomsts skattestrategi.

Den næste strategi forsøgte at skabe stigende selektivitet i de eksisterende sociale ordninger (indkomstgraduering af ydelser, større egenbetaling, opgivelse af gratisprincippet, samt nye ydelser, rettet mod bestemte grupper). Det var en opfattelse, som alene så fattigdom som økonomisk bestemt.

Endelig fandtes en tredje strategi, som også kaldtes selektiv, men på en anden måde. Her skulle »de kontante ydelser (indkomstoverførslerne) til frit brug i første række komme grupper med særligt behov for økonomisk støtte til gode, mens andre ydelser og foranstaltninger bliver gratis og får karakter af bundne ydelser, særligt indrettet på de behov, som de dårligt stillede har«. Her blev skitseret en velfærdsmodel, hvor både indkomstoverførsler og serviceydelser blev forsøgt selektivt drejet ind især til fordel for »de dårligt stillede«. Finn Kenneth Hansen sagde selv, at det betød, »at indkomstoverførslernes universelle præg mindskes. Til gengæld bevares det universelle præg i de mere målrettede serviceydelser«.

Det interessante i denne sammenhæng er, at borgerlønnen næsten forbigås og uden videre placeres som en borgerlig markedsvejsstrategi. At den også kan ses som en socialkontrakt-variant, der netop fastholder og nyformulerer den universelle velfærdsstat, havde Finn Kenneth Hansen ikke øje for.

At borgerlønstanken slås sammen med en liberal markedsstrategi var som tidligere nævnt også et argumentationsmønster, man fandt blandt borgerlønsmodstandere i SF og Enhedslisten. Og man så det samme mønster i USA i 1960'erne. Robert Theobald, der stod som repræsentant for »social dividend« forståelsen i den amerikanske debat, gør opmærksom på, at det retoriske argumentationsmønster, hvor man slår borgerlønstanken sammen med en liberal tankegang, var med til at vende den amerikanske opinion imod tanken: »It has been increasingly argued that if Milton Friedman is

in favor of the measure, all those concerned with the welfare of the individual should automatically reject the idea. Such »ad hominem« arguments should, of course, have no place in the debate on this subject.« (Best 1973: 132-33).

Ved et ad hominem-argument forstås et argument, hvor der sluttes fra en egenskab ved den person, der har fremsat en påstand, til at denne påstand må være forkert. Fordi Milton Friedman går ind for negativ indkomstskat og er »ultra-liberal« og borgerløn ligner negativ indkomstskat, må borgerløn være betænkelig.

Denne form for politisk argumentation kunne findes blandt nogle venstreorienterede i 1990'ernes borgerlønsdebat. Finn Kenneth Hansen bruger den ikke direkte, men fremlægger en forståelsesform, inden for hvilken en sådan argumentation er naturlig.

Som nævnt i indledningen var det interessante ved 1960'ernes amerikanske borgerlønsdebat imidlertid, at tankerne om negativ indkomstskat ikke kun blev støttet af ultraliberale, men også af fremtrædende keynesianske økonomer som Paul Samuelson og James Tobin (1966 og 1967).

Den politiske forståelseshorisont

Men ligeså betydningsfuld som den videnskabelige forståelsesramme har været for CASAs manglende behandling af borgerlønstanken, har den politiske forståelseshorisont antagelig været. CASA er også bundet til en traditionel lønarbejdsstrategitænkning igennem sin erhvervsmæssige tilknytning til forskellige dele af fagbevægelsen og arbejderpartierne.

Man kan formode, at fagbevægelsens og arbejderpartiernes vanskeligheder med at forny sig og tænke strukturelle ændringer af dagpenge- og bistandssystem har betydet, at CASA har holdt sig væk fra det problemfelt. En klar borgerlønsmarkering fra CASAs side kunne blive konfliktskabende og lægge op til opslidende debatter med venner og store kunder. Derfor har man antagelig også af disse grunde valgt at føre en lav profil.

En venstre-socialdemokratisk strategi

CASA gør meget ud af at sætte sin nye sociale bæredygtighedsstrategi i modsætning til både en markedsvejs- (den borgerlige) og den offensive velfærdsstrategi (den socialdemokratiske vækststrategi). CASAs strategi kan imidlertid også ses som en nuance til den socialdemokratiske strategi. Den tager lidt mere hensyn til miljøet og det civile samfund. Men den betyder også en yderligere udvidelse af lønarbejdet og den offentlige sektor. Gevinsten for det civile samfund er generel arbejdstidsnedsættelse og udvidede orlovsordninger.

Problemløsning inden for de etablerede rammer

Grundlæggende har strategien samme problemforståelse og løsningshorisont omkring forsørgelsesbyrde, overførselsindkomster, lønarbejde og aktivering som den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Den lægger ikke op til en selvstændig styrkelse af det civile samfund, der ville indebære en ændring af arbejdsbegrebet og en nydefinering af rettigheds- og pligtbegreberne i social- og arbejdsmarkedslovgivningen.

Derfor kritiserede CASA heller ikke Socialkommissionen for dens fastholdelse af de hidtidige grundprincipper og undlod også en kritik af hele aktiveringsprojektet. Det bød man endda velkomment: »Der er ikke et normalt tænkende menneske i Danmark, der kan være modstander af aktivering... Det er næsten flovt, at aktivering først er blevet rigtig in i de sidste 5- 10 år.« (Social Rapport nr. 6. 1993). Man var nok kritisk på nogle mindre områder. Men den generelle tvangsmæssige lønarbejdsgørelse var man positiv over for. Man var på det område enig med den herskende ideologi og forsøgte ikke at komme ud af det herskende tvangssprog, aktiv/passiv.

Den uklare holdning til aktiveringsdiskursen: Positiv og/eller negativ integration?

Jørgen Elm Larsen og John Andersen havde store vanskeligheder ved at finde et ben at stå på både teoretisk og politisk i forhold til aktiveringsdiskursen. Det fremgik klart af deres teoretiske forholdene sig til marginaliserings- og integrationsbegreberne. Her forsøgte de at nuancere deres integrationsbegreb (Andersen og Elm Larsen 1995B) og (Andersen og Elm Larsen 1994), således

at integration ikke blot ses som arbejdsmarkedsintegration, som deres første anvendelse af begrebet tydede på.

For det første forsøger de at skelne mellem: 1. Situationer, hvor det er realistisk at satse på en reintegration i et mere eller mindre »normalt« samfundsliv. 2. Situationer, hvor det ikke giver mening at satse på integration på »normale« betingelser. (Andersen 1994:12). De siger ikke klart, hvem der skal foretage disse vurderinger og afvejninger, om det er overladt til de sociale myndigheder eller til de involverede borgere.

For det andet forsøger de at skelne mellem integration og normalisering og en positiv og en negativ form for integration.

Andersen beskriver forskellen mellem integration og normalisering således: »Integration må ikke kun være normalisering, men indbefatte retten til en vis autonomi; som udvidelse af rettigheder og handlemuligheder i forhold til den/de udstødtes faktiske livssituation – naturligvis inden for rammerne af hvad det omgivende samfund finder acceptabelt.« (Ibid.).

Sammen præciserer de denne nye nuancerede integrationsopfattelse således: »it is important to underline the importance of avoiding interpreting the term integration one-dimensionally – i.e. to see it as only a reintegration into some normal condition, but as a topic with a multi-dimensional and pluralistic nature which involves the acceptance of so-called different or even competing ways of life. Integration should also include the right to a certain kind of autonomy – i.e. an extension of rights and possibilities of participation within the legal frames of society.« (Andersen og Elm Larsen 1995B:221).

»Positive forms of integration are based on – widely accepted and perhaps negotiated – needs and rights which give people the option to make priorities without the risk of being permanently excluded from mainstream social and economic life.« (Ibid:221).

Heroverfor står den negative integration, der defineres som: »Negative forms of integration are based on fear; e.g. fear of being excluded from the labour market if one chooses to leave the labour market for a period to take care of children or sick relatives.« (Ibid.)

Om den nye aktiveringspolitik skal betragtes som en positiv eller negativ integration forekommer uklart med Elm Larsens og Andersens begreber. På den ene side indfører de et autonomibegreb, uden at det bliver klart, hvad det egentlig indeholder i forhold til de bestående rettigheder. Samtidig taler de om en negativ integration, som bygger på frygt, men gør det ikke klart om den også dækker frygt for at blive tvunget til aktivering.

Deres konklusion er derfor også, at man ikke entydigt kan afgøre: »How- ever, whether workfare and integration schemes are becoming mainly participative or punitive is still uncertain and subject to political conflict at both the national and local level.« (Ibid..208).

Aktiveringen kan »blive en solidarisk og demokratisk øvelse« eller »få karakter af en straffeekspedition« (Andersen 1994:12). Betingelsen for det sidste er imidlertid, at der er fleksibilitet og rum for eksperimenter. Derfor taler Andersen om en »bæredygtig udvidelse af arbejdsbegrebet for at sikre at der kommer et meningsfyldt og bæredygtigt indhold i aktiveringsprogrammerne« (ibid:12), men mener ikke, at den eksisterende mulighed inden for arbejdsløshedslovgivningen for at lave frivilligt socialt arbejde på dagpenge er nok, men at det må udvides med en »særlig demokrati- eller ildsjælsorlovsordning« (ibid:20).

I CASA-rapporterne kom disse nuancer og skepsis i forhold til hele aktiveringsprojektet imidlertid ikke til udtryk.

Litteratur

Abrahamson, Peter (1991A) Fremtidens socialpolitik. Dansk Sociologi nr. 2.:5-20

Abrahamson, Peter (1991B) EF og den sociale dimension: På vej mod en europæisk socialpolitik. SUMma summarum – tidsskrift for social udvikling 2. årg. Nr. 2. marts 1991.

Abrahamson, Peter (1993) Socialpolitik – Social Politik? 11 teser om det moderne samfunds socialpolitik. Grus nr. 41.:84-103.

Andersen, John og Jørgen Elm Larsen (1993) Arbejdsløshed og offentlig forsørgelse i Danmark. København: Forlaget Sociologi 2. udg.

Andersen, John og Jørgen Elm Larsen (1994) Velfærdsstaten IN Heine Andersen (red.) Sociologi – en grundbog til et fag. København: Hans Reitzels Forlag:148-168.

Andersen, John og Jørgen Elm Larsen (1995A) Legitimt ikke-arbejde – en del af den post-industrielle velfærdsmodel? Dansk Sociologi nr. 1:82-89.

Andersen, John og Jørgen Elm Larsen (1995B) Post-Industrial Solidarity – Future Challenge and Poverty III-Lessons IN Nils Mortensen (ed.) Social Integration and Marginalization. Gylling: Samfundslitteratur:206-225.

CASA (1994) Et delt samfund. Et samfund, der deler. En bæredygtig strategi for fuld beskæftigelse. CASA rapport.

CASA (1995A) Fuld beskæftigelse eller totredjedelssamfund. Knæk kurven eller afskaf arbejdsløsheden. CASA rapport.

CASA (1995B) Velfærd eller forsørgelse – fra familie- til offentlig forsørgelse. CASA rapport.

Hansen, Finn Kenneth (1986) De politiske strategier og fattigdommen IN Erik Jørgen Hansen (red.) Vor tids fattigdom. Hvidovre: Hans Reitzels Forlag:110-116.

Hansen, Henning (1992) Visioner om en ny socialpolitik. Social Rapport nr. 4:26-27

Keane, John and John Owens (1986) After Full Employment. London: Hutchinson.

Wad, Peter (1990) Alternativ Samfundsanalyse – i CASA-regi. Tendens nr. 2:34-40